

BAĞDAT NİZÂMIYE MEDRESESİ'NİN İLK MÜDERRİSİ EBÛ İSHÂK EŞ-ŞİRÂZÎ VE MEDRESENİN RESM-İ KÜŞÂDÎ

Abdülkerim ÖZAYDIN*

Öz: Medreseler Ortaçağ İslâm dünyasının yükseköğretim kurumlarıdır. Bunların en meşhuru ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından 459'da (1067) Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi'dir. Ebû İshak eş-Şîrâzî bu medresenin ilk ve en önemli müderrislerinden biridir. Şîrâzî İslâm hukuku ve özellikle Şafî'î fıkhı konusunda otorite kabul edilen ünlü bir âlimdir. Eserleriyle Şafî'î fikhının temel prensiplerini ortaya koyan Şîrâzî siyasî ve içtimâî hayatta da önemli görevler üstlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bağdat, Nizamiye Medresesi, müderris, Ebû İshak eş-Şîrâzî, Nizâmülmülk.

ABU ISHAQ AL-SHIRAZI, THE FIRST MUDARRIS / FAQIH OF THE NIZAMIYA COLLEGE OF BAGHDAD AND THE OPENING CEREMONY OF THE COLLEGE

Abstract: The Madrasas are the highest educational institutions of the Medieval Islamic world. The most famous of them was the Nizamiya Madrasa/College which was built by Nizam al-Mulk, the famous vezir of the Great Saljuqid Empire in Baghdad in 459 A. H./1067 A. D. Abu Ishaq al-Shirazi was the first and famous mudarris/faqih of this madrasa. He was the biggest authority of Islamic Law, especially of the Shafî'î fiqh during the 5th/11th century. He has written many valuable books on the Shafî'î fiqh. He also has played an important role in political and social life.

Keywords: Baghdad, Nizamiya College, mudarris-faqih, Abu Ishaq al-Shirazi, Nizam al-Mulk.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı (ozaydina@istanbul.edu.tr).

Bağdat Nizâmiye Medresesi'nin ilk müderrisi olan Ebû İshak e-Şîrâzî (Şeyhu'l-İslâm Ebû İshâk Cemâleddin İbrahim b. Ali b. Yûsuf eş-Şîrâzî el-Fîrûzâbâdî) Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun siyasî hakimiyet ve nüfuz açısından zirvede olduğu Sultan Alp Arslan (1063-1072) ve Sultan Melikşah (1072-1092) devirlerinde Şafîî fıkında otorite kabul edilen büyük bir ilim adamı idi.

Ebû İshak eş-Şîrâzî 393 (1003) yılında Şîrâz'ın Fîrûzâbâd beldesinde doğdu.¹ İlk tahsiline Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer eş-Şîrâzî'nin rahle-i tedrisinde başladı. 410 (1019-1020) yılında 16-17 yaşlarında iken ilim tahsil etmek üzere Şîrâz'a gitti. Burada Ebû Abdullah el-Cellâb ve Ebû'l-Ferec İbnü'l-Beyzâvî'den fıkıh okudu. Daha sonra ilim yolculuğuna (rihle) devam ederek Gundicân ve Basra'ya gitti ve burada el-Harezî (el-Hûzî) ve devrin diğer seçkin fukahasının derslerine devam etti. 415 yılı Şevval ayında (Aralık 1024) hayatının sonuna kadar yaşayacağı asrın ilim ve kültür merkezi Bağdat'a gitti.

Bağdat'ta sahasında otorite kabul edilen seçkin âlimlerden fıkıh, usûl-ı fıkıh, hilâf, cedel ve hadis tahsil etti. Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin derslere yakın ilgi gösterdiği ve her dersi 1000 kere tekrar ettiği rivayet edilir.² En çok etkilendiği hocası fakih Ebû't-Tayyib et-Taberî idi. 10 yılı aşkın bir süre onun derslerine devam etti. Ayrıca Ebû Ali b. Şâdân ve Ebû Bekir el-Berkânî'den hadis okudu. 430 (1039) yılından itibaren Bağdat Nizamiye Medresesi'nin açılışına kadar Ebû't-Tayyib et-Tâberî'nin Bâbü'l-Merâtib mahallesindeki mescidinde onun isteği üzerine ders vermeye devam etti.³ Ebû't-Tayyib et-Taberî'nin kadı tayin edilmesi üzerine Ebû İshak eş-Şîrâzî müderris olarak görev aldı ve katıldığı ilmî münazaralardaki başarılarıyla temayüz etti. Rivayete göre Maverdî de onu takdirle anar ve "İmâm Şafîî onu görseydi iftihar ederdi" derdi.⁴

Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillah 447 (1055) yılında Ebû İshak eş-Şîrâzî'ye kadılık teklif ettiyse de o bu teklifi kabul etmedi. Hocası Ebû't-Tayyib et-Ta-

¹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, Beyrut 1401/1981, IX, 361; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, Haydarâbad/Dekken 1359, VIII, 7; İbnü'l-Esîr *el-Kâmil fî'l-târih* (nşr. Tornberg), Beyrut 1399/1979, X, 132; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân* (nşr. İhsan Abbâs), Beyrut ts. Dâru Sadır, I, 31.

² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnâût ve dğr.), Beyrut 1405/1985, XXI, 458; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ* (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî), Kahire 1385/1966, IV, 218.

³ İbn Hallikân, age., I, 29; Sübkî, IV, 217-218; Muhammed Hasan Hittû, *el-İmâm eş-Şîrâzî Hayâtühü ve ârâühü'l-usûliyye*, Dimaşk 1400/1980, s. 18; George Makdisi, *Ortaçağda Yüksek Öğretim* (trc. Hasan Tuncay Başoğlu-Ali Hakan Çavuşoğlu), İstanbul 2004, s. 67.

⁴ Bilal Aybakan, "Ebû İshak eş-Şîrâzî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIX, 185.

berî'nin ölümü (450/1058) üzerine müderris olarak ders vermeye devam etti. Fakih Ebû Ali el-Fârikî (ö. 528/1133) önce memleketi Meyyâfârikîn'de (Silvan) fıkıh okumuş, hocasının vefatı üzerine, Bağdat'a gelerek Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin öğrencisi olmuştur. Ebû Ali el-Fârikî Bağdat'taki tahsil hayatından bahsederken şöyle der: "Önce Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin Babü'l-Merâtib mahallesindeki mescidinin karşısında bulunan bir hana yerleştim. Orada Şeyh'in ihtisas öğrencileri ve fıkıh tahsil eden talebeleri barınıyordu. Sayımız en az 10 en fazla 20 oluyordu. Şeyh Ebû İshâk burada bize dört yıl boyunca fıkıh okuttu. Dersler sabah ve yatsı namazından sonra yapılırdı. 460 (1068) yılında Bağdat'ın batı yakasına geçtim ve Ebû Nasr İbnü's-Sabbâğ'dan fıkha dair *Kitâbü's-Şâmil*'i okudum. Sonra tekrar Şîrâzî'nin yanına döndüm ve ölümüne (476/1073) kadar onun ihtisas öğrencilerinden biri oldum".⁵

IV. (X.) yüzyılda Kuzey Afrika'da kurulduktan sonra 358 (969) yılında Mısır'ı da hakimiyeti altına alan Şîf Fatımîler ile yine aynı yüzyılda Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab'da tarih sahnesinde çıkan (932-1062) Şîf Büveyhîler Abbasîler'i metbu tanıyan Sünnî İslâm dünyasıyla hem siyâsî hem de itikadî sahada yoğun bir mücadele içindeydi. Bu mücadele V. (XI.) yüzyılda da şiddetlenerek devam etti.

Bu yüzyılda Şîf Fâtımîler'in Sünnî İslâm dünyasının manevî lideri Abbâsî Halifesiyle Sünnî İslâm dünyasının hâmîsi Büyük Selçuklu Sultanlarını yıpratmak amacıyla siyasî ve askerî faaliyetlerde buldukları gibi dinî ve ilmî açıdan da ciddî propaganda faaliyetlerini yürütüyorlardı. Selçuklular'ın nüfuzlu veziri Nizamülmülk böyle bir dönemde hem Ehl-i Sünnet akidesini güçlendirmek, hem de devletin ihtiyaç duyduğu memurları yetiştirmek üzere ülkenin her tarafında medreseler açmaya karar verdi. Sultan Alp Arslan ile Nişabur'da buldukları sırada bir mescidin önünden geçerken kapıda fakru zaruret içinde oldukları her hallerinden belli olan fukaha grubuyla karşılaştılar. Sultan, Nizamülmülk'e bunların kim olduklarını sordu. Nizamülmülk de cevaben "onlar ilim peşinde koşan asil insanlardır. Kıyafetlerinden de fakir oldukları anlaşılmaktadır" dedi. Sultanın uygulandığını gören Nizamülmülk: "Sultanım! Eğer izin verirseniz onlara barınacakları ve ilim tahsil edecekleri bir yer (medrese) yaptırayım ve kendilerine ücret tahsis edeyim. Onlar da ilimle meşgul olup sultana dua etsinler" dedi. Sultan vezir Nizamülmülk'e istediği bu müsaadeyi verdi. Bunun üzerine Nizamülmülk

⁵ İbnü'l-Cevzî, age., X, 37; George Makdisi, *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi* (trc. Hasan Tuncay Başoğlu), İstanbul 2007, s. 254, a. mlf., *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, s. 75.

ülkenin her tarafında medreseler yapılması için gayret etti. Bu medreseler Nizamülmülk'e nispetle Nizamiye medresesi adıyla anılır.⁶

Nizamiye adıyla bilinen ilk medrese muhtemelen Nişabur Nizamiye Medresesi olup Sultan Alp Arslan'ın hükümdarlığının ilk yıllarında İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî adına yaptırılmıştır.⁷ Nizamülmülk daha sonra Bağdat'ta ismini ebedileştirecek, dünyada eşi-benzeri olmayacak bir medrese yaptırmaya karar verdi. Bağdat amîdi Ebû Sa'd el-Kâşî'yi (bazı kaynaklarda Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed en-Nişâbüri es-Sûfi) medresenin inşaat işlerini yürütmekle görevlendirdi. Ebû Sa'd el-Kâşî medrese için Bağdat'ın doğu yakasında Dicle nehri kıyısında Rusâfe semtindeki Nehrû'l-Mu'allâ'da⁸ Sûku's-Sülâsâ'nın ortasında⁹ uygun bir yer seçti. Buradaki bazı binalar yıkılarak medresenin inşaatında kullanıldı.¹⁰

Medresenin inşasına 457 yılının Zilhicce ayında (Kasım 1065) başlandı. Meş'aratü'z-Zevâyâ, Bâbü's-Şa'ir ve Derbü'z-Za'ferân'da bulunan halka ait evler yıkıldı,¹¹ eski köşk ve saray kalıntıları da medresenin yapımında kullanıldı.¹² İnşaat yaklaşık iki yıl içinde tamamlanarak 10 Zilkade 459 (22 Eylül 1067) tarihinde hizmete açıldı.¹³

Turtûşî medresenin inşaatı için 19.000 veya 60.000 dinar harcadığını, ancak Ebû Sa'd el-Kâşî'nin inşaat sırasında bazı suiistimallerde bulunduğunu, Nizamülmülk'ün bundan dolayı onu sorguya çektiğini ve Ebû Sa'd'ın Nizamülmülk'e isterse harcanan parayı iade edip medresenin kapısına halifenin ismini yazdırabileceğini söylediğini, ancak vezirin buna razı olmadığını söyler.¹⁴ Nizamülmülk'ün bu hadiseden sonra Ebû Sa'd el-Kâşî ile bir daha konuşmadığı kaydedilir.¹⁵

⁶ Zekeriyya Kazvîni, *Âsâru'l-bilâd ve ahbâru'l-ibâd*, Beyrut, Dâru Sadır ts. s. 412; Abdülkerim Özaydın, "Nizamiye Medresesi", *DİA*; XXXIII, 190; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamani*, Ankara 1992, s. 353-354.

⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi târihi'l-a'yân* (nşr. Ali Sevim), Ankara 1968, s. 135; Özaydın, "Nizamiye Medresesi", *DİA*, XXXIII, 190.

⁸ İbnü'l-Cevzî, *age.*, IX, 7.

⁹ M. Asad Talas, *Nizamiye Medresesi ve İslâm'da Eğitim-Öğretim* (trc. Sadık Cihan), Samsun 2000, s. 43.

¹⁰ İbnü'l-Cevzî, *age.*, VIII, 238.

¹¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *age.*, s. 124.

¹² İbnü'l-Cevzî, *age.*, VIII, 238.

¹³ İbnü'l-Esrî, *age.*, X, 49, 55.

¹⁴ Turtûşî, *Sirâcü'l-mülûk Siyâset Ahlakı ve İlkelerine Dair* (trc. Said Aykut), İstanbul 2011, s. 376-377.

¹⁵ Hinduşah Nahcivânî, *Tecâribü's-selef* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1357 ş, s. 270-271; Hândmir, *Düstûru'l-vüzerâ* (Ar. Trc. Harbî Emin Süleyman), Kahire 1980, s. 252-254; Asad Talas, *age.*, s. 41.

Selçuklu sultanları Hanefî mezhebine mensup oldukları halde bölge halkının çoğunun Şafîî olması ve Nizâmü'l-Mülk'ün de etkisiyle Şafîî mezhebi devletin daha fazla himayesine mazhar olmuştur. Şafîîler için yaptırılan Bağdat Nizamiye Medresesi hocalar ve öğrencilere mahsus odalar, dershaneler, yatakhaneler, kütüphane ve hamam gibi bölümlerden oluşan bir külliye niteliğindedir.¹⁶ Nizamülmülk medresenin her türlü ihtiyacını karşılamak için vakıflar kurdu. Medresenin yakınında yaptırdığı çarşı ile birlikte arazi, hamam ve dükkânların gelirlerini müderris ve öğrencilere tahsis etti. Medresenin vakfiyesi Irak amîdi Ebû Nasr'ın düzenlediği bir törenle okundu. Halifenin veziri Fahruddevle İbn Cehîr'in oğlu Ebü'l-Kasım, nakîbü'l-Hâşimiyyîn ve nakîbü't-Tâlibiyyîn, eşraf ve kadî'l-kudât hazır bulundu.¹⁷ Vakfiyede medresenin Şafîîler için yaptırıldığı, medreseye vakfedilen arazi, çarşı ve dükkânlardan elde edilen gelirlerin onlara tahsis edildiği, medreseye Şafîî bir müderris, bir vaiz, bir hâzinü'l-kütüb, bir mukri, Arap dili ve gramerini öğretecek bir hoca tayin edileceği,¹⁸ ferraş ve kapıcıların da Şafîî olması gerektiği belirtilmiş, yönetimin Nizamülmülk ve evladına ait olduğu kaydedilmiştir.¹⁹

Bağdat Nizamiye Medresesi'ne Nizamülmülk tarafından atanan ilk müderris olan Ebû İshâk eş-Şirâzî medresenin açılışı münasebetiyle halka açık bir ders verecekti. Mütevellî Ebû Sa'd el-Kâşî devlet erkânını ve halkın her kesimini medresenin resm-i küşâdına davet etti. Bütün ahali dersi dinlemek üzere medresede toplandı. Ancak Nizamülmülk tarafından muvafakati alınarak müderris tayin edilen Ebû İshak eş-Şirâzî açılışa gelmedi. Her tarafta arandıysa da bulunamadı. Kaynaklar onun ders vermeye gelmemesinin sebebini şöyle açıklar: Bir genç Ebû İshâk'ın yanına gelip: “sen zorla alınmış yani gasbedilmiş bir yerde nasıl ders verebilirsin?” demiş. Ebû İshak eş-Şirâzî de bu söz üzerine ders vermekten vaz geçmiştir. Vakit ilerleyip halk onun gelmesinden ümit kesince zengin ve ehl-i hadis müdafî Şeyh Ebû Mansûr b. Yûsuf *Kitâbü's-Şâmil* müellifi fakih Ebû Nasr İbnü's-Sabbâğ'ın ders vermesini tavsiye ederek “Bu topluluğun bir müderrisin dersini dinlemeden buradan ayrılması doğru değildir” demiştir.²⁰ Nizamülmülk'ün dışında ulema ve devlet erkânı dahil herkesin katıldığı törende Ebû Nasr

¹⁶ Özaydın, “Nizamiye Medresesi”, *DİA*, XXXIII, 189.

¹⁷ İbnü'l-Cevzî, *age.*, VIII, 256.

¹⁸ İbnü'l-Cevzî, *age.*, IX, 66

¹⁹ Özaydın, “Nizamiye Medresesi”, XXXIII, 189.

²⁰ İbnü'l-Esîr, *age.*, X, 55; İbn Hallikân, *age.*, I, 29; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1977, XII 96.

İbnü's-Sabbâğ'ın ders vermesi kararlaştırıldı. Ancak o Nizamülmülk veya rakibi Ebû İshak eş-Şîrâzî'den çekindiği için görevden affını istediye de Ebû Mansur b. Yusuf'un kendisine kefil olması üzerine medresede ilk dersi verdi. Fıkhî bir konudaki bir münazaradan ibaret olan dersin ardından herkes dağıldı. Öğrencilere günlük yiyecek dağıtıldı.²¹

Ebû İshak eş-Şîrâzî bir süre sonra Bâbü'l-Merâtib mahallesindeki fıkıh mescidinde ortaya çıktı ve 20 gün boyunca burada ders verdiği anlaşıldı. Nizamülmülk bunu haber alınca çok öfkeleni ve Ebû Sa'd el-Kâşî'yi azarladı. Halk ve öğrencileri Ebû İshak eş-Şîrâzî'yi ziyaret edip hayır duada bulundular ve Nizamiye'de ders vermeye başlamasını rica ettiler. Ancak o Nizamiye'nin yapımında kullanılan malzemenin çoğunun gasbedilmiş olması ve izin alınmadan yıkılması sebebiyle medresenin fıkıh kürsüsünü üstlenmeyi ve orada ders vermeyi doğru bulmadığını söyledi. Ancak Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin ihtisas öğrencileri onu ikna etmeye çalışırken ölçüyü kaçırıp saygısızlık etmeye başladılar. "Eğer Nizamiye'de ders vermezsen biz de İbnü's-Sabbâğ'a katılırız" dediler.²²

Öte yandan Ebû İshâk'ın Nizamiye'de ders vermemesinden dolayı Ebû Sa'd el-Kâşî'ye çok öfkelenen Nizamülmülk bir mektup yazarak olup bitenden onu sorumlu tuttu ve: "Ebû İshak eş-Şîrâzî ders vermeyecekse ben bu medreseyi kim için yaptırırım" dedi.²³ Bunun üzerine Ebû Sa'd el-Kâşî Ebû İshak eş-Şîrâzî'yi ziyaret edip mektubu kendisine gösterdi. Fakat Ebû İshak kararlıydı ve ders vermeye razı olmadı.²⁴ Ebû Sa'd son çare olarak Dâru'l-hilâfeye gidip bu konuyu Halife Kâim-Biemrillah'a arz etti. Halife meseleyi değerlendirdikten sonra Ebû İshak eş-Şîrâzî'ye "Acemlerle (gayri Arap unsurlar, Türkler), ilişkilerimizin ne durumda olduğumuzu biliyorsunuz. Bu olayın sorumluluğunun da bize yüklenmesinden endişe ediyorum" mealinde bir mesaj gönderdi. Bunun üzerine Ebû İshak eş-Şîrâzî Nizamiye'de ders vermeyi kabul etti.²⁵

Ebû İshâk orada ders vermek için sandalye gibi kullanmak üzere bir büyük tuğla götürdü. Bu onun tefrişat için kullanılan malzeme hakkında da endişeleri olduğunu göstermektedir.²⁶ Bağdat Nizamiye Medresesi hakkında doktora tezi hazırlayan M. Asad Talas medresenin gasbedilmiş bir yerde gasbedilmiş bir mal-

²¹ İbnü'l-Cevzî, *age.*, VIII, 246-247.

²² İbnü'l-Cevzî, *age.*, VIII, 247.

²³ Sibt İbnü'l-Cevzî, *age.*, s. 135. Ayrıca bk. İbnü'l-Cevzî, *age.*, VIII, 246; İbnü'l-Esir, *age.*, X, 55.

²⁴ Sibt İbnü'l-Cevzî, *age.*, s. 135.

²⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-zamân*, s. 135.

²⁶ İbnü'l-Cevzî, *age.*, VIII, 247; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-zaman*, s. 135; Sübkî, *age.*, IV, 228.

zemeyle yapıldığını söyleyip Ebû İshak eş-Şirâzî'nin ders vermekten vazgeçmesine sebep olan gencin Bâtınî olabileceğini söyler ve bunu Bâtınîler'in bir suikastı olarak değerlendirir. Ayrıca Nizamülmülk'ün de onlar tarafından öldürüldüğünü hatırlatır.²⁷ Buna karşılık George Makdisi Ebû İshak eş-Şirâzî'nin yapımı iki yıl süren bir medresenin inşaatı hakkında bilgi sahibi olmamasının imkânsız olduğunu, onun namazlarını Nizamiye dışında bir mescidde kılmasının da bunu teyid ettiğini söyler.²⁸ Kanaatimizce Ebû İshak eş-Şirâzî başlangıçta kabul ettiği bir teklifi vicdanı rahat etmediği için daha sonra reddetmiştir.

Ebû İshak eş-Şirâzî 1 Zilhicce 459 (13 Ekim 1067) tarihinden itibaren Bağdat Nizamiye Medresesi'nde ders vermeye başladı. Ancak namaz vakti geldiğinde medreseden ayrılır ve yakındaki bir mescidde namazlarını eda ederdi.²⁹ Bazı ulema bu çeşit yerlerde namaz kılmayı caiz görse de Ebû İshak eş-Şirâzî *et-Tenbîh fi'l-fürû'î'l-fikhi's-Şâfiî* adlı eserinde gasbedilmiş yerde namazın caiz olmadığını (*lâ tahillü's-salâtü fi arzin mağsûbe*) söyler.³⁰

Ebû İshak eş-Şirâzî Nizamiye'de ders vermeyi kabul edince geçici olarak atandığı anlaşılan Ebû Nasr İbnü'l-Sabbâğ³¹ (ö. 477/1084) görevden alındı³² ve Ebû İshak Nizamiye'de müderris olarak göreve başladı. Yaklaşık 17 yıl müderrislik yapan Ebû İshak eş-Şirâzî 21 Cemaziyelâhir 476 (5 Kasım 1083) günü Bağdat'ta şehrin doğu yakasında Dârü'l-hilâfe'de Ebû'l-Feth b. Muzaffer İbn Reîsü'r-ruesâ'nın evinde vefat etti.³³ Ebû İshak eş-Şirâzî'nin ölümü üzerine Nizamülmülk'ün Bağdat'taki vekili olan oğlu Müeyidülmülk Ebû Sa'd Abdurrahman b. Me'mûn el-Mütevellî'yi (ö. 478/1085) Bağdat Nizamiye Medresesi müderrisliğine tayin etti. Ancak vezir Nizamülmülk bu tayinden rahatsız oldu ve medre-

²⁷ Asad Talas, *age.*, s. 42.

²⁸ *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitim*, s. 233.

²⁹ İbnü'l-Cevzî, *age.*, VIII, 247; Sibt İbnü'l-Cevzî *age.*, s. 135; İbn Kesîr, *age.*, XII, 96; Makdisî, *Ortaçağda Yüksek Öğretim*, s. 95.

³⁰ *et-Tenbîh fi'l-fikh 'alâ mezhebi'l-imâm eş-Şâfiî*, Beyrut 1416/1996, I. 110. Rivayete göre Ebû Ali el-Makdisî vefatından bir süre sonra Ebû İshak eş-Şirâzî'yi rüyasında görmüş ve Allah'ın kendisine nasıl muamele ettiğini sormuş, o da cevaben "Nizamiye'nin hesabını vermem emredildi. Eğer farz namazları orada kılmış olsaydım helak olurdum" dedi (Sibt İbnü'l-Cevzî, *age.*, s. 135; Makdisî, *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitim*, s. 232.

³¹ İbnü's-Sabbâğ hakkında bk. Kâmil Yaşaroğlu, "İbnü's-Sabbâğ", *DİA*, XXI, 192-193.

³² İbnü'l-Cevzî, *age.*, VIII, 247; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 55; Sübkî, *age.*, III, 232; Makdisî, *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitim*, s. 234.

³³ Sem'ânî, *age.*, IX, 362; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fi târihi'l-hulefa* (nşr. Kasım es-Samerî), Leiden 1973, s. 203; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IX, 8; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 55, 132; İbn Hallikân, *age.*, I, 30; Sübkî, *age.*, IV; Zehebî, *age.*, XXI, 192-193.

senin şeyh Ebû İshak eş-Şîrâzî'ye hürmeten bir yıl kapalı tutulması için talimat verdi.³⁴

Ebû İshak eş-Şîrâzî için Bağdat'ta ulema, devlet erkânı ve her seviyede halkın katıldığı görkemli bir cenaze merasimi düzenlendi. Ancak Vezir Nizamülmülk İsfahan'da bulunduğu için merasime katılamadı. Ünlü Hanbelî âlimi Ebü'l-Vefa İbn Akîl hocası Şîrâzî'nin cenazesini yıkadı. Dârü'l-hilâfe içindeki Bâbü'l-Firdevs'te cenaze namazını önce Halife Muktedî-Biemrillah kıldı. Daha sonra cemaatle namazı o sırada Vezir naibi olan Ebü'l-Feth Muzaffer İbn Reîsü'r-ruesâ kıldırdı. Ebû İshâk eş-Şîrâzî Camiu'l-Kasr'da ikinci defa kılınan cenaze namazının ardından Bâb-ı Ebrez'de defnedildi.³⁵ Nizamiye Medresesi'ndeki taziye merasimi üç gün aralıksız devam etti ve taziye için gelmeyen kalmadı. Selçuklular'ın nüfuzlu devlet adamlarından Tacülmülk Ebü'l-Ganâim (ö. 485/1093) Şîrâzî'nin kabri üzerine bir türbe inşa ettirdi. İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) türbenin VI. (XII) yüzyılda hala mevcut olduğunu söyler.³⁶ Devrin ünlü şairlerinden Asım, Ebû İshâk eş-Şîrâzî'yi öven şiirler yazmıştır.³⁷ Ebü'l-Hasan el-Habbâz, İbn Nâkıyâ, el-Bendenicî ve daha birçok şair de Ebû İshâk eş-Şîrâzî için mersiyeler kaleme almıştır.

Ebû İshak eş-Şîrâzî ilim, zühd, ibadet ve cömertlik konusunda zamanının yegâne şahsiyeti idi. Öldüğünde bir dirhem parası yoktu. Paraya değer vermez, hiç kimseye minnet etmezdi. İmkânsızlıklar yüzünden hacca gidemedi. Dostlarının kendi imkânlarıyla hacca götürme tekliflerini deredetti.³⁸ Kendini ilme ve öğrenci yetiştirmeye adanmıştı. Bu yüzden hiç evlenmeyen Ebû İshak eş-Şîrâzî 30 yılı aşkın bir süre fıkıh okutmuş ve yaklaşık 50 yıl boyunca fetva vermiştir.³⁹ Nizamülmülk Ebû İshak eş-Şîrâzî'yi temiz kalpli ve kolayca etkilenen biri (*selîmü's-sadr ve selîsü'l-inkiyâd*) olarak tavsif eder. Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillah'ın kuzeni olan Hanbelî âlimi Şerif Ebû Ca'fer el-Hâşimî ise onu Ehl-i hadis ile Eş'ârîler arasında kararsız kalmakla suçlar.⁴⁰ Fakih Ebû Bekir eş-Şâşî onu

³⁴ İbnü'l-Esîr, *age.*, X, 132-133; İbn Hallikân, *age.*, I, 31; Zehebî, *age.*, XXI, 461.

³⁵ İbnü'l-Cevzî, *age.*, IX, 8; İbnü'l-Esîr, *age.*, X, 132-133; İbrahim Kafesoğlu, (*Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 175) ve Makdisî cenaze namazını bizzat Halife Muktedî-Biemrillah'ın kıldırıldığını söyler (*İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, s. 238).

³⁶ İbnü'l-Cevzî, *age.*, IX, 8.

³⁷ İbn Hallikân, *age.*, s. 30.

³⁸ İbnü'l-Cevzî, *age.*, IX, 8.

³⁹ Makdisî, *Ortaçağda Yüksek Öğretim*, s. 161, 425-426.

⁴⁰ İbnü'l-Cevzî, *age.*, VIII, 306; Makdisî, *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, s. 234.

Hucetullah, Muvaffak el-Hanefî ise Eminü müftî'l-fukaha lakabıyla anar.⁴¹ Sübkî de onun fesahat ve münazarada darb-ı mesel olduğunu söyler.⁴²

Ebû İshak eş-Şîrâzî eğitim-öğretim ve fetvâ faaliyetleri dışında bir takım siyasî ve ictimai olaylarda da ön saflarda yer almış Abbâsî halifeleri ve Selçuklu sultanları nezdinde önemli roller üstlenmiş bir fakih idi. Meselâ 465 (1072) yılında Bağdat halkı şarkıcı kadınların ve içki meclislerinin çoğalmasından rahatsız olmuş ve bir grup halk ve âlim, Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin riyasetinde Halife Kâim-Biemrillah'ın huzuruna çıkıp bu duruma müdahale etmesini talep etmişler, halifenin durumu sultan Alp Arslan'a iletceğini söylemesine rağmen dağılmamışlardır. Vezir İbn Cehîr olayları güç kullanarak bastırmak istediye de Halife Kaim buna razı olmamış ve Ebû İshak eş-Şîrâzî'yi Bâbü'l-Garâbe'ye çağırıp kendisini ikna etmiştir. Bunun üzerine halkın büyük bir kısmı dağılmış, bir kısmı ise camide toplanıp bu durum sona erdirilinceye kadar dağılmayacaklarını söylemişlerdir. Bunun üzerine Vezir İbn Cehîr Şahne Sa'düddevele Gevherâyin'e onları zor kullanarak dışarı çıkarması için emir vermiş ve Ebû İshak eş-Şîrâzî'yi tehdit etmiştir. O da endişeye kapılıp Horasan'a Sultan'ın yanına gideceğini söyleyince vezir ve Halife Kâim-Biemrillah korkup onun gözlünü almak zorunda kalmışlardır.⁴³

Halife Muktedî-Biemrillah'ın hilafet makamına geçmesinde önemli rol oynadığı için Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin onun katında ayrı bir yeri vardı. Muktedî'ye ilk biat edenler arasında Nizamülmülk'ün oğlu Müeyyidülmülk, Abbâsî veziri Fahruddevele İbn Cehîr, oğlu Amîdüddevele, Ebû Nasr İbnü's-Sabbâğ, Nakîbü'n-nukabâ Tırâd ez-Zeynebî, Nakîbü't-Tâlibiyyîn (Nakîbü'l-Aleviyyîn) Muammer b. Muhammed, Kadı'l-kudât Ebû Abdullah ed-Dâmegânî ve Şeyh Ebû İshak eş-Şîrâzî vardı.⁴⁴

469 (1076-1077) yılında Ebû Nasr el-Kuşeyrî hacca gitmek üzere Bağdat'a geldiğinde Nizamiye Medresesi'nde Şeyhü's-şüyûh Ribatı'nda bir vaaz vermiş ve vaazında Eş'arîlerin ve Eş'arî mezhebinin üstünlüklerini söyleyip Hanbelîler aleyhinde konuşunca olaylar çıkmış ve Hanbelîler Nizamiye Medresesi'nin bulunduğu sokağa saldırıp bir çok kişiyi öldürmüşlerdi. Bu olaylar sırasında Ebû İshak eş-Şîrâzî, Kuşeyrî'nin safında yer almış ve onu desteklemiştir. Ayrı-

⁴¹ Sübkî, *age.*, IV, 227; Zehebî, *age.*, XXI, 455.

⁴² Sübkî, *age.*, IV, 216.

⁴³ İbnü'l-Esir, *age.*, X, 91; Köymen, *age.*, s. 57-58.

⁴⁴ İbnü'l-Esir, *age.*, X, 96.

ca Nizamülmülk'e haber gönderip Hanbelî saldırılarına karşı kendilerini himaye etmesini istemiştir. Nizamülmülk de problemi halletmek amacıyla birkaç kişiyi görevlendirdi. Ayrıca 477 yılı Ramazan ayında (Aralık 1085-Ocak 1086) Ebû İshak eş-Şîrâzî'ye gönderdiği mektupta Sultan Melikşah'ın her hangi bir mezhep aleyhine tavır almak istemediğini, gayelerinin sünnî düşünceyi güçlendirmek ve fitne-fesada mani olmak olduğunu, Nizamiye Medresesi'ni de Sünniliği yüceltmek için açtıklarını, maksatlarının ihtilafları körüklemek olmadığını, Eş'ariliğe dil uzatmanın yanlış olduğunu, Ahmed b. Hanbel'in de büyük bir imam olarak kabul ettiğini vurguladı.⁴⁵ Bu durum Hanbelîler'i memnun etse de Şafîîler'in pek hoşuna gitmedi. Hanbelîler'i desteklemekle itham edilen Halife Muktedî-Biemrillah da Ebû İshak eş-Şîrâzî ve Ebû Nasr el-Kuşeyrî gibi ileri gelen âlimleri çağırıp Şafîîler'le Hanbelîler arasındaki çatışmalara son vermelerini rica etti. Ebû İshak eş-Şîrâzî bu olaylar dolayısıyla Abbâsî veziri Fahruddevle b. Cehîr ve oğlu Amîdüddevle Ebû Mansur'a yazdığı mektuplarda da Hanbelîler'in haksız yere Şafîîlere saldırdıkları ve Bağdat'ta Şafîîleri hiç kimsenin müdafaa etmediğini, saldırgan bir grup olan Hanbelîlerin yaptıklarının görmezlikten geldiğini, onların yüce hilafet makamına zarar veren davranışlarının cezasız bırakılmamasını istedi.⁴⁶

Şeyh Ebû İshak eş-Şîrâzî Abbâsî halifesiyle Selçuklu sultanı arasında elçilik görevinde de bulunmuştur. Halife Muktedî-Biemrillah 475 yılının Zilhicce ayında (Nisan-Mayıs 1083) Ebû İshak eş-Şîrâzî'yi huzuruna çağırıp kendisine Sultan Melikşah ve veziri Nizamülmülk'e teslim edilmek üzere bir mektup verdi. Mektup Irak amîdi Ebû'l-Feth b. Ebû'l-Leys hakkındaki şikâyetleri içeriyordu. Halife Şîrâzî'ye amîdin yaptığı hatalar yüzünden ülkede meydana gelen olayları ve karışıklıkları da anlatmasını emretmişti.⁴⁷ Ebû İshak eş-Şîrâzî yol boyunca uğradığı her şehir ve beldede öğrencilerinin⁴⁸ ve halkın coşkun sevinç gösterileriyle karşılanıyordu. Halk onun özengisine el sürüyor ve teberrüken (uğur sayarak)

⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, *age.*, VIII, 312; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *age.*, s. 193 vd., Sübkî, *age.*, IV, 235 vd., Ahmet Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti, (1040-1092)*, İstanbul 2002, s. 101-102; Abdülkerim Özeydin, "Büyük Selçuklular'da Devlet-Ulemâ/Süffî İlişkileri", *Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, İstanbul 2013, II, 342.

⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *age.*, X, 104-105; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *age.*, s. 187; İbn Kesîr, *age.*, XII, 123.

⁴⁷ İbnü'l-İmrânî, *age.*, s. 203; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, X, 115-116; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *age.*, s. 219-223; Sübkî, *age.*, IV, 222; Hittî, *age.*, s. 34.

⁴⁸ Ebû İshak eş-Şîrâzî o kadar çok öğrenci yetiştirmiştir ki, bu seyahati sırasında uğradığı her beldede onun öğrencilerinden biri kadı hatip ya da müftü olarak görev yapıyordu (Sübkî, *age.*, IV, 216).

bineğinin bastığı toprakları alıyorlardı. Ebû İshak eş-Şîrâzî Nişabur'a geldiğinde Şeyhu'l-beled meşhur fakih İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî tarafından karşılandı. Cüveynî, emrine âmâde olduğunu göstermek için omuzunda gaşiye⁴⁹ ile adeta onun bir hizmetkarı gibi önünde yürüdü. Cüveynî bu davranışıyla her zaman iftihar ederdi.⁵⁰

İbnü'l-Esîr Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin'in elçilik görevi ve yaptığı bu seyahatin devamını şöyle anlatır:

“Şeyh'in yanında Bağdat'ın ileri gelenlerinden İmam Ebû Bekr eş-Şaşı ve diğer bazı zevâtın müteşekkil bir grup bulunuyordu. Sâve'ye varınca bütün ahali onun karşılamaya çıktı. Fakihlerin her biri onu kendi evlerinde misafir etmek istedilerse de o kabul etmedi. Esnaf ve sanatkârlar Şeyh'i karşılayıp yanlarında ne varsa hepsini bineği üzerine saçıtlar. Fırıncılar da ekmeklerini bineğine atıyorlardı. Şeyh her ne kadar onlara: 'Yapmayın' dese de onlar dinlemiyorlardı. Meyveciler meyvelerini, tatlıcılar tatlılarını vs. Şeyh'in bineğinin üzerine saçmaktaydılar. Ayakkabıcılar da çocuklar için yaptıkları güzel kunduraları saçıtlar. Kunduralar halkın başına düşüyordu. Şeyh bu davranışlardan dolayı hayretler içinde kaldı ve döndükten sonra bunları müridlerine ve dostlarına anlattı. Kendisine 'bu saçılardan sizin payınıza ne düştü?' diye sorulunca Şeyh gülererek: 'Ben mahfenin içindeydim' cevabını verdi. Sultan ile Nizâmülmülk'ün huzurunda Şeyh Ebû İshâk ile İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî el-Cüveynî arasında bir münazara yapıldı ve nihayet Şeyh'in bütün istekleri yerine getirildi. Şeyh Bağdat'a döndükten sonra Irak amîdinin nüfuz ve itibarı sarsıldı, artık hiçbir dayanağı kalmadı. Halifenin maiyetiyle alakalı bütün işlerden ve tecavüzlerden elini çekti.

Şeyh Ebû İshâk Bistâm'a varınca, oradaki Sûfiler'den Şeyh es-Sehleki (es-Sehleki) de onu karşılamaya çıktı. es-Sehleki büyük bir şeyh idi. Şeyh Ebû İshâk onun kendi yanına geldiğini duyunca katırından inip yaya olarak onu karşılamaya gitti. es-Sehleki onu görünce hemen bineğinden inip Şeyh Ebû İshak'ın elini öptü; Ebû İshâk da onun ayaklarına kapandı ve onu kendi yerine oturttu. Ebû İshâk, es-Sehleki'nin huzurunda oturdu, birbirlerine karşı büyük saygı ve ihtiram gösterdiler. es-Sehleki, Ebû İshâk'a ünlü mutasavvıf Şeyh Ebû Yezîd el-

⁴⁹ İslâm devletlerinde hakimiyet alâmeti olan eyer örtüsü bk. Erdoğan Merçil, "Gâşiye", *DİA*, XIII, 398-399.

⁵⁰ İbnü'l-Cevzî, *age.*, IX, 7-8; Sübkî, *age.*, IV, 222; Nâci Ma'rûf, *Ulemanu'n-Nizamiyyât ve Medârisü'l-Meşriki'l-İslâmî*, Bağdat 1393/1973, s. 46.

Bistâmî'nin (Bâyezîd-i Bistâmî, ö. 234/848) zamanından kalma bir buğday tanesi verdi, Ebû İshak eş-Şirâzî buna çok sevindi."⁵¹

Eserleri:

1. *et-Tenbîh fi'l-fürû 'i'l-fikhi's-Şâfi'î*. Şafi'î fikhının beş muteber kitabından biri olarak kabul edilir (Leiden 1879, Kahire 1329, 1348, 1370, Beyrut 1416/1996). 2. *el-Mühezzeb fi'l-fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*. Şafi'î mezhebinin temel esasları ve hükümleriyle mezhep içindeki farklı görüşler delilleriyle incelenmektedir (I-II, Kahire 1323, 1348, 1379/1959, I-IV, Dımaşk 1416/1996). 3. *et-Tebşıra fi' usûli'l-fikh*. Hilâfa (fikhî mezhepler arasındaki ihtilaf) dair bir çalışmadır (Dımaşk 1980). 4. *el-Lüma 'fi' usûli'l-fikh*. Usûl-i Fıkha dair bir eserdir (Kahire 1326, 1347, 1359, 1365, 1957, Beyrut 1405/1985, Dımaşk 1416/1995). 5. *Şerhu'l-Luma'*. Yukarıdaki eserin şehridir (Cezayir 1979, Beyrut 1408/1988). 6. *el-Mûlahhas fi'l-cedel*. Cedel (tartışma ve münâzara metodu) hakkındadır. (Atıf Efendi Kütüphanesi'nde iki yazma nüshası mevcuttur). 7. *el-Ma'ûne fi'l-cedel*. Usûl-i fıkıh ve cedele dairdir Kuveyt 1987, Beyrut 1408/1988). 8. *en-Nüket fi'l-mesâili'l-muhtelef fi'hâ beyne's-Şâfi'î ve beyne Ebî Hanîfe*. İmam Şafi'î ile İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe arasındaki ihtilaflı meseleler hakkındadır (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, III. Ahmed nr. 1154). 9. *el-Muhtasar fi' mahtelefe fihi Ebû Hanîfe ve's-Şâfi'î*. İmam Şafi'î ile Ebû Hanîfe arasındaki 555 ihtilaflı (hilâf) mesele kısaca anlatılmaktadır (Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa nr. 458, Bağadtlı Vehbi Efendi, nr. 507/1). 10. *Tezkiretü'l-Mes'ûlîn fi'l-hilâf beyne'l-Hanefî ve's-Şâfi'î*. İmam Şafi'î ile İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe arasındaki ihtilaflı konulara dair hacimli bir eserdir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 392). 11. *el-Muhtasar fi' usûli mezhebi's-Şâfi'î*. Şafi'î mezhebinin temel esasları hakkındadır (Topkapı Sarayı Kütüphanesi, III. Ahmed nr. 1218). 12. *el-İşâre ilâ mezhebi ehli'l-hak*. Ehl-i hak mezhebi hakkındadır (Kahire 1987, Beyrut 1419/1999). 13. *Akîdetü's-Selef* (Kahire 1987). 14. *Tabakâtü'l-fukahâ*. Fakih sahabîlerden başlayarak V. (XI.) yüzyılın ortalarına kadar gelen meşhur fukahânın kısa biyografilerini içerir. Tabakatü'l-fukaha türünün en temel kaynaklarından biridir (Bağdat 1356/1937, 1969, Beyrut ts. Dârü'l-kalem, Beyrut 1970, 1401/1981).⁵²

⁵¹ İbnü'l-Esir, *age.*, X, 125-126; Ayrıca bk. Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi* (trc. Kıvameddin Burslan), İstanbul 1943, s. 75-76; Sübkî, *age.*, III, 237; İbrahim Kafesoğlu, *age.*, İstanbul 1953, s. 174-175.

⁵² İbnü'l-Cevzî, *age.*, IX, 7; İbn Hallikân, *age.*, I, 29; Sübkî, *age.*, IV, 215. Eserlerin içeriği, neşirleri ve tercüme hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bilal Aybakan, "Şirâzî Ebû İshak", *DİA*, XXXIX,

Sonuç:

Ulema ve sûfiler nezdinde büyük bir itibara sahip olan, halkın takdir ve teveccühünü kazanan Ebû İshak eş-Şîrâzî siyasî ve içtimâî hayatta da önemli rol oynamış bir âlimdir. O zaman zaman halife ile Selçuklu sultanı arasında elçilik görevinde bulunmuş, toplumu yakından ilgilendiren sosyal olaylarda ve meydana gelen karışıklıkların ve anlaşmazlıkların sona erdirilmesinde aktif olarak görev almıştır.

Yazdığı eserlerle İslâm hukuku sahasındaki çalışmalara önemli katkılarda bulunan Ebû İshak eş-Şîrâzî maddî sıkıntı içinde olsa da devlet adamlarına minnet etmemiş, ilke ve prensiplerinden asla taviz vermemiştir. Bu sebeple o ilmî çalışmaları, tedris faaliyetleri ve yetiştirdiği çok sayıdaki öğrencileri, devlet adamları karşısındaki onurlu duruşu ve toplum nezdindeki itibarıyla V. (XI.) yüzyılın mümtaz şahsiyetlerinden biri olmaya hak kazanmış örnek bir ilim adamıdır.

SUMMARY**ABU ISHAQ AL-SHIRAZI, THE FIRST MUDARRIS /
FAQIH OF THE NIZAMIYA COLLEGE OF BAGHDAD
AND THE OPENING CEREMONY OF THE COLLEGE****Abdülkerim ÖZAYDIN***

The madrasas are the most important educational institutions of the Medieval Islamic World. Although these institutions were found firstly in Nishapur in 4th/10th century it is assumed that the first madrasa was the Nizamiya Madrasa of Baghdad which was built in 459 A. H./1067 A. D. Abu Ishaq al-Shirazi was the first mudarris of Baghdad Nizamiya Madrasa/College. Also he was the biggest authority of Islamic law, especially of Shafii fiqh. In this article I studied the biography of Abu Ishak al-Shirazi as a mudarris/faqih, the opening ceremony of Baghdad Nizamiya College and al-Shirazi's works. Beside, I also studied the role of Abu Ishaq al-Shirazi in political and social events and his place before Abbasid califs, Saljuqid sultans and the society.

KAYNAKÇA

Turtüşî, *Sirâcü'l-mülük, Siyaset Ahlakı ve İlkelerine Dair* (trc. Said Aykut), İstanbul 2011;

Sem'ânî, *el-Ensâb*, Beyrut 1401/1981, c. IX, 361;

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülük ve'l-ümem*, Haydarâbâd/Dekken 1359, c. VIII.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih* (nşr. Tornberg), Beyrut 1399/1979, c. X;

Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi* (trc. Kıvameddin Burslan), İstanbul 1943;

İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân* (nşr. İhsan Abbâs), Beyrut ts. Dâru Sâdır, c. 1;

Sibt İbnü'l-Cdvzî, *Mir'âtü'z-zamân* (nşr. Ali Sevim), Ankara 1968;

Zekeriyya Kazvîni, *Âsâru'l-bilâd ve ahbâru'l-ibâd*, Beyrut ts. Dâru Sâdır;

* Prof. Dr., Istanbul University, Faculty of Letters, Department of History, Medieval Ages Discipline (ozaydina@istanbul.edu.tr).

Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût ve dğr.), Beyrut 1405/1985, c. XXI;

Sübki, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyeti'l-kübrâ* (nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Kahire 1385/1966, c. IV;

Muhammed Hasan Hittû, *el-İmâm eş-Şirâzî Hayâtühû ve ârâühü'l-usûliyye*, Dımaşk 1400/1980.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1977, c. XII;

Hinduşah Nahcivânî, *Tecâribü's-selef* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1357;

Hândmîr, *Düstûru'l-vüzerâ* (Ar. trc. Harbî Emîn Süleyman), Kahire 1980;

İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953;

Nâci Ma'rûf, *Ulemâü'n-Nizâmiyyât ve Medârisü'l-Meşriki'l-İslâmî*, Bağdat 1393/1973;

Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara 1992;

M. Asad Talas, *Nizamiye Medresesi ve İslâm'da Eğitim-Öğretim* (trc. Sadık Cihan), Samsun 2000;

Ahmet Ocak, *Selçukluların Dînî Siyaseti, (1040-1092)*, İstanbul 2002;

George Makdisî, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim* (trc. Hasan Tuncay Başoğlu-Ali Hakan Çavuşoğlu), İstanbul 2004;

a.mlf., *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitim* (trc. Hasan Tuncay Başoğlu), İstanbul 2007;

Abdülkerim Özaydın, "Büyük Selçuklular'da Devlet-Ulemâ/Sûfi İlişkileri", *Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, İstanbul 2013, C. II, s. 342;

a. mlf., "Nizamiye Medresesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIII, 188-191;

Bilal Aybakan, "el-Mühezzeb" *DİA*, XXXI, 518-520; a.mlf., "Şirâzî, Ebû İshak", *DİA*; XXXIX, 184-186; a.mlf., "et-Tenbîh", *DİA*, XL, 447-449;

Kâmil Yaşaroğlu, "İbnü'l-Sabbâğ", *DİA*, XXI, 192-193.